

Тамара С. Тубић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет, докторанд

Оригинални научни рад
Примљен: 25. 09. 2025.
Прихваћен: 30. 10. 2025.

ЕГЗИЛ У РОМАНУ *ЗИМСКО ЛЕТОВАЊЕ* ВЛАДАНА ДЕСНИЦЕ

Први роман Владана Деснице *Зимско љетовање* препознат је већ у време објављивања као значајно књижевно остварење. Једна од кључних тема која, како ће се показати, утиче на кретање нити приповедања у овом роману је питање егзила. Однос између града и села, који је раније редовно уочаван у вези са Десничиним романом, заправо се препознаје као однос између егзиланата и не-егзиланата. Судбина егзиланата је битно место чију важност треба уочити. Егзил у *Зимском љетовању* пролази кроз неколике фазе: егзиланти најпре напуштају простор трауме, селе се и проналазе за себе други простор у који желе да сместе своју егзистенцију, међутим, у коначном, и тај, као и сваки простор, испоставља се као место сталне и отворене трауме које потврђује коначност бездомности. Изгнаници формирају нове фантазме; када се сусретну са немогућношћу прилагођавања, покушавају да се отргну, оду и побегну, али се изнова суочавају са истином егзила коме нема краја. Исписујући биографију егзиланта, *Зимско љетовање*, седамдесет пет година по објављивању, остаје једно од кључних места модернистичке књижевности.

Кључне речи: Владан Десница, *Зимско љетовање*, Задар, егзил, рат, бездомност, изгнанство

* tamaratubicpkg@gmail.com

Увод

Први роман Владана Деснице *Зимско љетовање* критика је од почетка прихватила као ремек-дело тадашње још увек српскохрватске књижевности. Роман је објављен 1950. године и једна од главних вредности која је још тада уочена била је његово одударање од дотадашњих књижевних текстова који су као централну тему постављали искуства недавно минулог рата. Познато је како је литература соц-реализма оформила један начин на који се на рат гледа. То није значило нужно недостатак књижевног квалитета, али је значило униформност и бинарност у доживљавању догађаја, појмова, па и историје као неисписаног наратива о тренуцима којима се сведочило. *Зимско љетовање* напушта калупе по тематици себи сличних романа и, како је примећено, „то је први и последњи наш грађански роман о Другоме свјетском рату” (Јерговић 2025). Оцена о *грађанском у Зимском љетовању* ту је, претпостављамо, из више разлога, јер и сам роман превазилази поменуте калупе на више начина, различитим сегментима свог књижевног зрачења.

Један од тих сегмената је у критици већ уочавана прича о разлици између села и града, између Задра и Смиљеваца у његовом залеђу и између људи из села и људи из града који свој грађански живот треба да преосмисле у складу са новим простором који су настанили. Међутим, управо настањивање једне групе људи на простору који им није природан знак је да у основи ове у роману постоји једна значајна тема која контролише његове наративне токове. То је тема егзила коју и узимамо за централно питање у овоме раду. *Зимско љетовање* испитује егзил као производ околности у Другом светском рату, али уз то потврђује и да је сваки егзил знак неког сукоба, не само рата или страдања, него увек нечега што у себи садржи готово драмски потенцијал – сукоб који може бити и у субјекту, и у односима различитих субјеката, и у њиховом односу према вансубјектском свету и просторима. За испитивање егзила важно је истражити и то има ли после одласка простора који се могу доживети сличнима оним просторима који су напуштени и уз то – да ли је и пре одласка било места које је у складу са бићем субјекта или одлазак преосмишљава и време пре и време после, не дајући слици идеалног и непроблематизованог живота да се успостави. У таквој констелацији одлазак побуђује и питање повратка, па је упитно могу ли се „задарске избјеглице” игде вратити или могу ли игде пронаћи место које садржи неуздране категорије које би му могле обезбедити статус дома. Тако је и код задарских и код свих других избеглица и егзиланата. У одласцима/повратцима субјекти се мењају (поново на различите начине – а треба видети како), а у њихове мене је уписана и

једна константа – константа нестабилности и тога да се у избеглиштву не може наћи довољно поуздана сигурност, па ни довољно поуздано сећање на стање какво је било некад, а какво се непрестано зазива у покушајима да се осмисли оно што ће тек бити. Отуда и наше осматрање егзила у Десничином *Зимском љетовању*.

Роман о бомбардираном Задру

О роману *Зимско љетовање* књижевна критика је исписала различите похвале. Нема сумње – реч је о делу које је иступило испред свега што би се по неколиким параметрима могло довести са њим у везу. Ту пре свега мислимо на већ поменут однос Десничине наратије о Другом светском рату према наратији неких других писаца који су за основу свога стварања постављали тежњу да испричају о рату и борбама у којима се учествовало и то тако да нагласе, рецимо, несклад између сила добра и сила зла које су обликовале ове сукобе, или, на пример, потребу да се после страшног рушења у замаху обнове поново исконструише нестали свет.

„Десница је у ствари направио значајан отклон од ондашње соцреалистичке књижевне експлоатације Другог светског рата у класним стереотипима колективног страдања и херојског жртвовања, што је највећим делом уметнички тривијализовало идеолошки неоптерећене слике људске егзистенције и умирања. Луцидно обрћући угао посматрања, одлучујући да страховност рата дочара, не у 'крупном плану', тамо где је она била најочигледнија, али у исти мах и књижевно најистрошенија, него из 'другог плана', тамо где је била готово сведена на инцидент и скандал, овај кратки роман о рату враћа смрти њен егзистенцијални ексклузивитет и непоновљивост (...)” (Брајовић 2007: 103)

Владан Десница је направио заокрет ка периферији. Најпре и у једном формалнијем, приповедачком смислу. „Читалац ће одмах уочити да је роман подељен на врло велики број поглавља, која су, по правилу, веома кратка, као што ће уочити да та поглавља нису међусобно тесно повезана 'нитима' радње. Овакав композициони поступак условљен је готово потпуним одсуством догађања у класичном смислу те речи” (Милошевић 1978: 66). Ове речи се односе на Десничина *Прољећа Ивана Галеба*, међутим, нешто би се од њих могло применити и на *Зимско љетовање*. У роману који ми посматрамо радња не одсуствује на начин који је заступљен у *Прољећима Ивана Галеба*, али у њему догађања и те како нису тесно повезана. Приповедање се удаљило од идеје да изведе пред лице оних који читају засвођену и заокружену целину која ће говорити о великим догађајима, великим судбинама и великим страдањима. Овакви поступци, поступци који дозвољавају дигресијама да се са позиције пери-

ферије приближе центру (в. Милошевић 1978: 61), који у фокус померају субјективно, односно сагледавање унутрашњих промена у бићу субјеката који су део текстуалног ткива романа, показују да се битни елементи Десничиног приповедања, који ће се развијати у његовим најбољим текстовима, могу пронаћи и у његовом првом роману. *Зимско љетовање* је, и тако се може рећи, увод у оно што ће до савршенства бити изведено у *Прољећима Ивана Галеба*. Зато и није необично када видимо да се *Зимском љетовању* припише место уз најзначајнија прозна дела српскохрватског модернизма (в. Ловреновић 2025).

У вези са заокретом ка периферији, од пресудне је важности како овај роман сагледава нека питања о којима пише. За *Зимско љетовање* се може рећи и да је антиратни роман, али уз то треба нагласити и специфичност модуса његовог говора против рата. Приповедање овде не бира велике и познате тачке ратне историје. Не приступа се местима која су у официјелној историји, као и у официјелној књижевности, већ овенчана знацима који потврђују њихову славу или посебно место на мапи страдања или историјског сећања и памћења. То нису тачке које су обогатиле епску традицију народа што насељавају просторе о којима се пише. Задар, рецимо, у српској култури, у српском историјском, па и књижевном сећању није сачуван на основу оних компоненти које евоцира роман Владана Деснице. О Задру се у оквирима српске културе може говорити, али у *Зимском љетовању* он се појављује у облику у ком се у овим оквирима ретко може затећи. То говори даље да не само да је за књижевно обликовање одабран један периферни сегмент историјског догађаја него и то да се пришло јако близу могућности да се опипа нешто чему би у историјским токовима могла да буде приписана карактеристика контроверзности. Савезничко бомбардовање Задра носи у себи одлику контроверзности због тога, на пример, што су размере његовог уништења равне оном уништењу у Дрездену које је једно од колективних сећања европске културе, а ми о задарском страдању, ипак, „нисмо, мимо Деснице, до данас чули ништа” (Јерговић 2025). Ово говори нешто о вредности и значају Десничиног дела, али говори и о нестабилности сваког дискурса који себе хоће да учврсти ознаком „ми”. Можда вредност самог књижевног дела и нараста његовом вољом да се ухвати у коштац са неухватљивошћу идентитета, са нестабилним местом народâ, историја и повијести. Па ако и нису у фокусу наших истраживања, оваква питања захтевају опрез. Превидети их или занемарити може бити опасно по оне који, својом или туђом вољом, превиђају или занемарују.

„Нестало је једнога талијанског града, пребрисано је најизразитије мјесто романско-славенскога синкретизма на источној обали Јадрана, живи доказ несигурних припадности, култура које се претапају као у акварелу, и рођено је нешто тврдо славенско, и на крају хрватско, етнички чисто, слободно од повијести. (...) Педесетак година касније нестало је и Срба из задарског залеђа.” (Јерговић 2025).

Ово је тема која би нашу причу могла одвести у другом смеру, ка ономе што је у историји испричано и неиспричано, али она истовремено даје и сасвим добро усмерење ономе о чему желимо да говоримо. О томе како се нестаје, како се одлази, како се открива има ли или нема могућности повратка и како се постоји у егзилу.

Прво именовање јунака у *Зимском љетовању* отвара хоризонте егзила као важног елемента у роману: „Мали скуп избјеглица из бомбардираног Задра, смјештен по раштрканим кућама села Смиљеваца, састајао се по лијепу дану послје ручка ради заједничке шетње” (Десница 2024: 5). Иако ова прва реченица романа одмах упућује на време у изгнанству, ипак, приповедање познаје и време пре изгнанства. Уопште, читава би се линија изгнаничког живота у роману могла преломити на четири дела, четири периода. Видимо задарске грађане пре „бомбардмана” као преломне тачке која је одлучила судбину њиховог прогонства, а потом у Смиљевцима, у којима се боравак избеглица може поделити у неколико променљивих етапа које у финалу доводе до кулминационе тачке која показује да се и Смиљевци морају напустити.

Живот избеглица у *Зимском љетовању* пре напуштања Задра је живот предоцби које се испостављају као погрешне, живот у илузији коме ће тек изгнанство дати могућност да се суочи са другачијим спознајама. Једна од таквих предоцби тиче се једног од врло важних слојева романа, а то је однос између града и села. Схватања села која грађани Задра имају пре одласка у Смиљевце разилазиће се са њиховим схватањима која ће касније током боравка у Смиљевцима развијати. Ипак, у коначном, у *Зимском љетовању* се показује како суштинских разлика између егзистенције грађана и сељака нема.

„Одбијајући да мисле доследно и до крајњих последица, носиоци повлашћеног грађанског погледа на свет у ствари отклањају могућност суочавања с изненађујућим увиђањем симболичке близине с онима који ван његових граница ’живе баш као животиње’, а који и сами – на свој начин, додуше – долазе, симптоматично, до неодољиво сличног сазнања о томе да ’човјек је више дошао, осим крста, као живинче’. То суочавање распршило би, наиме, намах ону постојану илузију која, у виду духовноисторијске фаме о антонимски непомирљивом *урбаном* и *руралном* културном идентитету, почива у основи њиховог поимања света и сопственог положаја у њему.” (Брајовић 2007: 116)

Слично овоме, са друге стране, Задрани имају и погрешну предоцбу о томе шта би бомбардовање и ратна разарања у граду могла да значе за кретање њихових судбина. Тек када се директно суоче са страдањем, постаје извесно да ће њихов живот морати да се измести из свог дотадашњег тока. У околностима у којима су се нашли Задрани постају свесни да је егзил пут којим се мора кренути: „треба да покупе најнужније ствари и да што прије отиђу негдје ван града (‘свеједно куда, само даље одавде’ – тако се тад говорило)” (Десница 2024: 26). Међутим, град из којег одлазе остаје тачка којој ће се Задрани враћати, можда чак и након тренутка у ком буду схватили да повратка неће бити. У прво време, ипак, избеглице верују „кад се ствар, овако или онако ријеши, вратит ће се сви својим кућама” (Десница 2024: 26–27), јер „ретки су они који напуштајући своју средину одлазе са сигурношћу да одлазе заувек. Заувек или не, за егзиланта је напуштена средина, а не апстрактна домовина, увек живо поље трауме” (Угрешкић 2000: 104). У почетку, уверење да ће се избеглице врло брзо вратити у Задар живо је заступљено, подједнако као и жеља да се што пре буде ван града. Међутим, прилагођавање изгнанника њиховој новој судбини почиње јако брзо. Они су пригрлили свој нови статус много пре него што су и сами могли очекивати. Већ када су се пет-шест километара удаљили од Задра, „осврнуше се на погођени град, сад не више с дахтањем унезвјерена бјегунца, већ са смиреном присебношћу посматрача” (Десница 2024: 33), као и: „трећи дан већ им се свима чинило као да су ко зна откуда ту” (Исто: 36). Ипак, док се егзилантски живот још увек није стабилизовао и довољно учврстио, избеглице нису до краја помирене са суморношћу и коначношћу сопственог статуса: „Тих првих дана још је превладавала код избјеглица нагонска радост због спасења; то, као и новота сеоских утисака, пријечили су им да спознају одједном биједу нове средине и да се дубље замисле над својим положајем” (Исто). Говорећи о заокругљености овог романа, Константиновић бележи (2025): „да се није догодило бомбардовање Задра, ови људи никада не би све ово сазнали, па је њихово бекство, зато, само горка обмана, ступица, пад у замку откровења, разголићавање себе и света” и „протерани из Задра на који су насрнули авиони, јунаци ове књиге, са дечјим колицима, са јастуцима, бициклима и термос-боцама, у ствари су протерани из свог раја (блаженог раја незнања!), из предела илузија и лажи” (Исто). Када су једном изашли из невиности, зрелост, односно стално увиђање немогућности измене даљих токова живота постаје неминовност.

Задрани стичу статус ког се надаље неће моћи одрећи. Међутим, њихов статус се не може поистоветити са једном од категорија које се издвајају у теоријским промишљањима миграција.

„Изгнанство потиче од прастаре праксе протеривања. (...) Са друге стране, избеглица је творевина двадесетог века, Реч 'избеглица' попримила је политичко значење, сугеришући огромну масу невиних и збуњених људи којима је неопходна хитна међународна помоћ, за разлику од 'изгнанника' који са собом носи конотације самоће и духовности. (...) Емигрант ужива амбивалентан статус. Технички гледано, емигрант је свако ко емигрира у другу државу.” (Саид 2008: 33)

Задарски егзиланти као група у себи сабирају одлике набројаних категорија.

Смиљевачка колонија

Прошао је читав један период избеглиштва до тренутка када су задарске избеглице могле Смиљевце да назову својим домом, па ма колико да се испоставило да је и то само привид. Тај период који „колонија поживје беспосленим малокрвним животом свих изгнанника и емиграната, у бесконачном сјећању и причању и у доконом шетукању” (Десница 2024: 39) и приповедање препознаје као прво време избеглиштва (в. Десница 2024: 67). Приповедање разазнаје нијансе у етапама егзила. Тај први период је период прилагођавања, упознавања живота о којем су раније постојале једино донекле погрешне предоцбе – „јер је сам егзил неуроза, немирна активност тестирања вредности и поређења светова, оног који смо напустили и оног новог у који смо ступили” (Угрешић 2000: 97–98). И не само да су поредили свој садашњи живот са претходним, избеглице из Задра пореде и своје некадашње са садашњим виђењем села. Непријатељство које су некада осећали према селу, живећи у још емпиријски неиспитаним опозицијама село-град, сада се мења у нешто друго. Нестаје оштрих граница и избеглице прихватају нови простор, мирећи се са немогућношћу да у том простору остваре неке потребе које би им се могле јавити, да живе животом који би могли да осећају као себи прирођени живот. „Жалосни живот села који су помало упознавали побуђивао је у грађанима тугаљиво расположење и полако отупљивао непријатељство које су раније према њему осјећали. Оно се постепено претапало у неку вајну, размекшану одвратност, готово сличну жаљењу и самилости” (Десница 2024: 53). И заиста, модалитет којим грађани упознају село онакав је каквим га препознаје приповедач – Задрани Смиљевце упознају *помало*. Ипак, и ово је довољно да уз своје име добију знак места у које су дошли, па

већ приликом прве посете разореном граду из ког су побегли наратија их види као *смиљевачке избеглице*: „Приликом те прве посјете разореном граду, понијели су *смиљевачки избјеглице*, на самом изласку из вароши, као попутбину, једну слику која се памти (...)” (Исто: 44) (подвлачење Т. Т.). Приповедно именовање избеглица ће се мењати и на основу тога се такође може пратити промена њиховог статуса у односу на место које настајују. Касније, они ће бити називани *задарским избеглицама* – онда када буду били туђи и Задру из ког су отишли, и Смиљевцима који им више не могу уступити знак свог имена.

Смиљевачке прилике се не пореде само са задарским приликама. Оне су, можда и много оштрије упоређене са пределима који стоје изван искуства задарских грађана, или су у њиховом искуству слабије или необјективно присутни. Тако шјор Карло, јунак који се препознаје као представник колоније егзиланата (в. Брајовић 2007: 104), пореди Смиљевце са сазнањима која је стекао путујући једном код брата у Алто Адиђе. То путовање, иако стварно, ипак је фантазам и знак жеље за освајањем предела какав се у обичности живота никада не може захватити и стећи:

„Често се је у разговору навраћао на те тиролске успомене, с малим уздахом, као што се старкеље сјећају времена ђаковања. И, гледајући смиљевачки јад и заосталост, наметало му се поређење и отимао уздах: ‘Какве ли разлике! Да вам је видјети како је тамо: на људима чисто, сјежно бијело рубље, уредне кућице – могао би човек јести с пода, штоно се каже – суђе као огледало’ итд. итд.” (Десница 2024: 54)

Простор који се означава именом *тамо* постаће колективна али неосвојива жеља егзиланата.

Са друге стране, истовремено док егзиланти осматрају и промишљају свој статус, док испитују своју судбину, простор и време из ког су дошли, у коме бораве и, касније, у који ће отићи, док упућују поглед ка животима и судбинама других, истовремено са тим, дакле, постоји и један други поглед којег Задрани можда и нису свесни, али који приповедање јако лако препознаје и издваја. То је поглед других према Задранима, поглед посматраних Смиљевчана према придошлим грађанима. Приповедање у себе не апсорбује само ставове избеглица према Смиљевчанима, него и обрнуто, на пример (Десница 2024: 66): „Требало је да у село дође неко тако докон као те задарске госпође, па да имадне времена за размишљање о туђој судбини и узроцима ствари (...)”. Арсенал ствари и питања који закупљају пажњу грађана и пажњу сељака, природно, није подударан. То и омогућава смиљевачким избеглицама да увиђају немогућност сопствене судбине да пронађе дом, као и све оно што са друге стране Смиљевчанима као увид измиче. Способност да испитују себе и друге продубљиваће

стално, уз то, ужас њиховог положаја. Јер, за разлику од њих, смиљевачки сељаци, не преиспитујући никад проблеме сопствене егзистенције, омогућују себи опстајање непроблематизованог континуитета живљења.

Смиљевачки сељаци својим понашањем подстичу опстајање маске која ће за неко време прикривати суровост сеоског пејзажа пред лицима изгнанника. „Протерани из раја у овај пејзаж који у почетку личи на неки обични, наивни пејзаж (а како је демонски!), они све више урастају у њега, сваким минутом и сваком речју” (Константиновић 2025) и такође (Исто): „Нови пејзаж у коме ће ови прогнаници да се нађу тек привидно је пролазан: ту, у њему, они ће корак по корак, степен по степен, из сата у сат, из дана у дан, да откривају оно што нису знали и због чега им је живот, у градским зидинама, био блажена илузија”.

Прво време избеглиштва од другог се времена избеглиштва разликује по томе што у првом времену егзил ипак није постао уобичајена и константна вредност егзилантског живота. Живећи животом егзиланата много пре него што ће тога постати свесни, избеглице, дајући себи времена за прилагођавање новом животу који треба да упознају, у прво време успевају да задрже привид неумешаности у потпуно нову етапу сопствене егзистенције. Када живот у Смиљевцима буде добио посебну, нову чвршћу форму и устаљеност, за изгнанике ће бити касно да покушају да преосмисле егзил који се у међувремену претметнуо у њихову коначност.

Друго време избеглиштва почиње када егзиланти у оквире новог простора који их је примио почну да уносе вредности које су им познате из претходног живота, када Смиљевце почну да обликују по узору на свој претходни дом (Десница 2024: 67): „Убрзо се несређени и растргани живот првог времена избјеглиштва стао уобличавати у правила и обичаје”. У Смиљевце, које су грађани често гледали као нецивилизовани крај који постоји на домаку културе али јој ипак не прилази и не усваја њене вредности, сада почињу да се читавају друштвене категорије које до тада за село нису биле карактеристичне. У село пристижу време као друштвено-грађанска категорија, култура хигијене и сл.: „Грађани умију да распореде вријеме: раскроје свој дан, раздијеле га на одсјечке, између одсјечака поударају преградице чврсте и непоколебљиве као закон; одсјечке испуне дужностима, навикама, друштвеним обвезама и обзирима, бригом за своје тијело, за своју браду, за своје нокте, и којечим сличним” (Исто). То је знак потребе егзиланата да простор и време егзила преуреде као свој дом. Посебно због тога што су са првобитним домом почели да губе контакте: грађанке се Задра, на пример, сећају час онаквог какав је пре рата био, час изнакаженог бомбардовањем, али све чешиће на овај

први начин, као града њиховог порекла, њихове младости, а сада већ заправо фантазма о младости: „И с временом – зачудо! – предоцба града у њиховим мислима искрсавала је све то чешће у оном првом, нетакнутом виду; али би се одмах тргнули, као кад се пренемо иза сна и сјетимо да је сањана особа мртва. Знак да су помало губили додир с њим и да су живјели од успомена” (Исто: 69). Селу Задрани желе да задају и форму града, па тако бирају простор који ће узимати као средиште, у замену за градски трг који су изгубили и сл.

Међутим, са друге стране, и оно што је култура села покушава да се прошири на оно што су Задрани донели са собом. Задрани пролазе кроз процес асимиловања који, ипак, никада није довршен. Они судељују у животу смиљевачке заједнице, деле свакодневицу са сељанима, покушавају да упознају историју места у које су дошли. Приповедање се отвара према дигресијама из којих се сазнаје о причама које су обликовале смиљевачку прошлост, а тиме и смиљевачки живот. То су дигресије о Еулалији Грималдело и Франческу Ђони, карабињерском вицебригадиру, о фашизму и Мили Плачидругу и његовом животу и тако даље. Задрани о овим причама слушају у амбијенту који и подсећа на амбијент народних причања: Смиљевчани, међу којима главну позицију заузима Ићан Брнос, говоре грађанима који се око њих окупљају приче из прошлости. Међутим, колико год да се ово преношење знања стабилно одвијало, сеоска култура ни у једном тренутку за грађане не постаје доминантна култура, без обзира на то што су грађани дошли на поље њеног деловања, а то уједно значи и да грађани никада у селу не проналазе свој истински дом, колико год се трудили да у том смеру уреде свој емигрантски живот. Па ни приповедање не допушта да оно кроз шта би смиљевачка култура могла докраја да проговори буде заиста изговорено. Постоји у роману епизода у којој фашистички федерале и професор Богдани обилазе Смиљевце јер се у њима родио Миле Плачидруг чију биографију желе да надограде до биографије борца за фашистичко питање у Далмацији. Тада њих двојица разговарају са Вајком, мајком Ићана Брноса, која говори о каменици која је одувек стајала у њиховом дворишту, а за коју федерале и професор хоће да докажу да је у ствари у питању остатак из римске прошлости. Вајка онда помиње да је та каменица ту још од старих времена када је ту живео неки поп Адам „који је имао девет кћери, и од њих девет осам поуздавао, све за главаре и попове, само девета, Милојка...” (Исто: 90), али двојица Италијана је прекидају јер нису заинтересовани за ову анахрону причу. Годинама касније, сада у другом приповедном времену, док избеглице из града седе окупљене око њега, Ићан понавља причу своје мајке, успева

да је једним делом допише, али не успева да је доврши: „’И тад’, завршио је Ићан причу, ’узнем ја опет ону каменицу и поставим је на старо мјесто, тамо пред Мигуда, гдје и сад стоји, и гдје је стајала откад је свијета и вијека, још од времена попа Адама, који је имао девет кћери, и од њих девет осам лијепо поуздавао, све за главаре и попове, само девета, Милојка, кренула по врагу!’” (Исто: 100). Осим што се налази у функцији хуморног пребојавања којим је осликан читав роман, ова епизода је и сигуран знак повремене незаинтересованости приповедања да у потпуности искаже смиљевачку историју јер се немогућношћу да се она исприча потврђује и немогућност изгнаника да у егзилу за себе пронађу уклопљеност и стабилност.

Иако живе животима који једни на друге личе више него што би се на први поглед могло казати, егзистенцијалне платформе сељака и грађана се у основи не подударају, што је на први поглед одмах јасно. Ипак, можда је боље рећи да се у својим погледима не подударају не грађани и сељаци него емигранти и не-емигранти. Осим Задрана, роман познаје и друге ликове који живе своје егзиле. Такав је, између осталих, вицебригадир Франческо Ђона који пратећи своју службу долази у Смиљевце. Током његовог боравка у селу сељаци се са њим никада до краја не упознају. Тако је, са једне стране, због историјских разлога, Ђона је фашиста који, природно, не може да буде везан за локално становништво. Али тако је и због тога што сигурне повезаности не може бити између егзиланата и оних који не познају егзилантску судбину. На одласку, Ђона сељацима прича како су његови старином дошли из Енглеске, а, препричавајући ово, Ићан коментарише: „’(...) вели звали су се Џони, Џони – тако некако, смијешно!’” (Исто: 102). *Тако некако, смијешно* је модалитет кроз који се може гледати на живот изгнаника уколико се он довољно не познаје; у таквом погледу је раскорак оних који живе у непроблематизованим домовима у односу на егзил. „’О Johnny, Johnny!’, смијали су се нагорко Задрани” (Исто: 103), јер знају да овај раскорак важи и у њиховом случају. Уз то, стоји и следеће: „Изгнаник са огорчењем гледа на оне који то нису. Јер они припадају свом окружењу, док је изгнаник увек неуклопљен у средину” (Саид 2008: 33).

Један од покушаја Задрана да се уклопе у средину у којој су покреће питање о томе шта се у егзилу дешава са национализмима. У оближњи Жагровац долази војвода Дуле са својим четницима и цело село треба да дође на четнички збор јер „јао ономе ко изостане” (Десница 2024: 140). Важно је питање које се тада поставља пред егзиланте – треба ли или не треба да присуствују збору јер јесу ли или нису и они обухваћени пози-

вом који се односи на читаво село. Уз то, позив долази и са поља једне националне конструкције коју Задрани, Италијани, не осећају као своју. Они нису део групе која без преиспитивања може отићи на збор војводе Дулета. „Национализам има везе са групама, док је изгнанство у крајње изоштреном смислу усамљеност која се доживљава изван групе, лишавање које се осећа као неприпадање другима у заједничком станишту” (Саид 2008: 30), а такође и: „сигурно да у вези са јавним и свеобухватним амбицијама национализма не постоји ништа што додирује суштину невоље изгнанства” (Исто). Према томе, избеглице одлучују да присуствују збору у Жагровцу: „шјор Карло је тумачио да се то од њихове стране, као гостију и такорећи странаца, никако неће моћи да тумачи као пристајање уз четничку политику, већ једино као чин дужне пажње на који их обавезује право азила које уживају” (Десница 2024: 140). На збору ће изгнаници уз подигнута три прста положити четничку заклетву. После тог догађаја смиљевачки изгнаници долазе до закључака о томе како се необичне и неочекиване ствари могу догодити на сваком месту на свету и како је због тога живот свуда на свету исти, „да стога, на концу конца, човјек може да доживи у Смиљевцима или у Жагровцу неке чудне и необјашњиве ствари и да дође у свакојакe ситуације, не мање него у Сан Франциску или у Јокохами” (Исто: 144). То ће у нешто даљем следу имплицирати и закључак да је свако место на свету једнако и по томе што не може бити уточиште ни дом.

Егзиланти су скаути: „У таквим околностима, њихов је боравак у Смиљевцима имао у себи нешто скаутског и био још прилично сношљив, па га је шјор Карло окрстио ’зимским љетовањем’” (Исто: 128). Време егзила не подлеже устаљеном одмеравању и одређивању времена, што значи да „живот изгнанника тече према другачијем календару, да на њега мање утичу годишња доба и да је мање сређен него код куће. Изгнанство је живот који се води изван уобичајеног реда. То је номадски, децентрирани, контрапунктни живот – тек што се човек на њега привикне, његова необуздана сила поново еруптира” (Саид 2008: 37). Избеглички оксиморон „зимско љетовање” не-мигранти прихватају исто онако како су прихватили и приче о егзилу других миграната: „И Ићану се назив, рекби, свидио, јер би му касније каткад, сасвим без везе, пао на ум те би се насмијао: ’Како оно рече шјор Карло: ни љето ни зима – *тако некако смијешно*’” (Десница 2024: 128) (подвлачење Т. Т.). Егзилантска несмештеност непомирљива је са сваком сигурношћу координата, и просторних и временских.

Док су у Смиљевцима, избеглице су у сталном покрету. Идући на излете, децентрирајући се тако, они покушавају да осмисле свој боравак у

избеглиштву. Међутим, децентрирању у оквирима простора који су почели да доживљавају као своје станиште доћи ће крај – тада ће смиљевачки изгнаници покушати да се измeste у потпуно непознато.

Bisogna partir!

Последње децентрирање смиљевачке колоније, њихов последњи излет, отвориће нову етапу њиховог егзила. Егзил задарских избеглица постаје егзодус: „Било је као да се одједном љетовање провргло у изгнанство” (Десница 2024: 162). Међутим, он не развија само вредности егзодуса, егзил на избеглице почиње да делује другачије, односно онако како је деловао у почетку. Уместо бомби, на Задрани сада пада киша „која лије без престанка, која их опкољава и заробљује и са својих стотину видова и гласова опседа са свих страна” (Исто). Задрани су опкољени, од овог тренутка за њих простор на којем су постаје поље које побуђује њихову жељу за одласком. Избеглиштво у ком су покушали да пронађу дом сада се показује у свом правом виду, скида се завеса са изгнаничких очију и они виде да дома нема онамо где су га тражили. Међутим, егзиланти су на граници потпуног и делимичног открочења. Они виде знаке потпуног открочења, што значи да се суочавају са истином о вечности изгнанства, али их не прихватају докраја, продубљујући егзил покушајима да оду. „А кад падне мрак, а киша још увијек не престаје, па чак нити јењава нити крупња већ траје оном неуморном уједначеношћу која даје слику вјечности – њима се причиња као да су затворени у утроби корабље што плута на мору мрака и вода” (Исто: 163). Дакле, то да се на може отићи није потпуно непознато, али илузија о постојању пута који на своме крају обећава дом опстаје. У томе је судбина егзиланта.

„Бежати се, отуда, може увек, али нема бекства од себе. Јер се заправо не може побећи никуда и нигде од окованости временском (сада) и просторном (ту) формом живота. За ту окованост је потребна фигура останка, немогућности да се оде од самога себе. (...) Права фигура немоћи да се побегне од самога себе следи после сусрета са самим собом.” (Јерков 2014: 25)

Задарске избеглице ће се, изгледа, када се сведу све приповедне линије, суочити са вечношћу егзила. Али пре тога, следиће један императив – то да треба отпутовати, отићи, да треба, као што су то чинили спасавајући се из разореног града, бежати. У ствари, иако су свесни своје изолованости, иако виде да су „између Смиљеваца и града, између Смиљеваца и свега залегла грдна растојања” (Десница 2024: 164), иако жељно очекују одлазак, изгнаници су и застрашени пред могућностима својих корака.

Илузију да се може отићи прати илузија о томе да се може остати, па зато чекају подстреке на полазак: „ (...) у њима је расло увјерење да ће на концу ипак њихов положај постати неиздржив и да ће их присилити на одлазак. Требало је само чекати док их немогућност даљег опстанка овдје натера на тај скок у празно” (Исто: 165).

Желећи бег, не знајући како да побегну, у својим мислима и причањима развијају слике крајева у које би се могло отићи. Приче откривају превару егзила. Таква је прича о доктору Фурату и госпођи Ванди, читав нови криптороман са утиснутим знаком нечега што личи на сентиментализам, повест о љубави између Фурата и његове жене која за жељама одлази у Венецију, у „сањану” Венецију коју не проналази. Јер, када једном тамо стигне, она види да „то није била више она седефаста Венеција са *presse-papiers*-а на Ловрином писаћем столу, у оној сумрачној собици што гледа на ’вртић’ и у којој кротко откуцава тршћански зидни сат са златним бројкама на блазончићима од модрог емајла. То је била каснојесенска, закулисна Венеција, влажна и без сјаја (...)” (Исто: 169). Задарски изгнаници, ипак, почињу да формирају и своје фикције о крајевима у које би желели да оду. Као главна жеља појављује се Италија, што је овде повезано и са националним осећањима Задрана, али што отвара и ново питање о разлици између домовине и средине у којој се живи. Апстрактне и конструисане вредности које стоје уз појам домовине јесу оно што спутава и зауставља олако кретање, а једино мењање средина као конкретних простора у свету, који нису оптерећени вредностима какве захтева домовина, може бити процес који је за егзиланта лакши него напуштање домовине. Зато, када се коначно одлуче за одлазак у Италију, изгнаници уочавају предност оних који домовину немају, као, на пример, Шпижмица, једногодишње дете у породици Донерових, које носи и име Мафалда, те лако може мењати средине, и које неће делити исту домовину са својим родитељима: „Она овај крај неће понијети у памети и никад је за њим неће забољети срце. Том будућом безболношћу дјетета тјешили су своју садању бол од расанка” (Исто: 182). Ипак, *Зимско љетовање* занемарује могућности које би егзиланти без домовине могли имати у односу на оне који су за домовину везани – сви егзиланти завршавају исто, у немогућности да се искорачи из сталности коју егзил намеће. Све смиљевачке избеглице из Задра остају у својим прогонствима, завршеци њихових путања сабирају се у песимизму краја на ком вепар Мигуд прождре Шпижмицу, једину која је можда могла бити неоптерећена задатошћу вечности егзила коју носе остали изгнаници. ПUTEВИ које су егзиланти хтели да изведу до краја изгубљени су јер су и

њихове биографије препуштене космичком, у финалном погледу са краја романа, у суочености светлости собе у којој седе Задрани небеском мраку.

Смисао егзила у *Зимском љетовању* испитан је у распону између два једнака узвика: између узвика током бомбардмана – „Боже, боже, гдје си!”, јавкне једна жена, па се прекрсти” (Десница 2024: 22) и узвика оца након што је изгубио дете – „Ah, 'sto vostro Dio, 'sto vostro Dio!...”, завапи с побуном Ернесто који се помало враћао у стварност и уловио ухом задњи одломак разговора” (Исто: 201). Разлика између овог јавка и вапаја сместила се у размак између прекрштавања жене која понавља речи са распећа и побуне изгнанника који не проналази краја своме егзилу.

* * *

Зимско љетовање Владана Деснице у српској књижевности заиста заузима посебно место. То је најпре због начина на који пише о рату, због тога што у књижевноисторијском смислу писањем о рату остварује јединствену позицију. Причом о рату и страдањима, о песимизму који рат може изазвати отвара се битна димензија поетике овог романа. То је статус оних који су, услед страдања, прогнани. Егзил и судбина егзиланата отварају се као важна тема.

У *Зимском љетовању* испраћени су путеви којима се крећу смиљевачке избеглице из Задра. Они пролазе кроз неколике фазе које егзил побуђује. У овим фазама неколики се сегменти смењују. То су жеља за одласком који за егзиланта значи спасење, потрага и проналажење дома, прилагођавање и немогућност коначног прилагођавања и укореења. На концу свих фаза, остаје једно сазнање које је од самог почетка представљало неминовност свих покретања. Егзиланти се сусрећу са истином својих судбина: одласка не може бити, и после свих кретања изгнаници разумевају да нити може бити једног места на ком се може утврдити дом, нити има краја покрету. *Зимско љетовање* варира питање изгнанства да би се из сваке варијације прочитало да је сваки покушај да се егзил избегне и превазиђе немогућ. Избеглице у *Зимском љетовању* пролазе од Задра до Смиљеваца, од Смиљеваца до сањане Италије и до конструисаног *тамо*. Важно је отићи *негде* када се спозна неиздржљивост сопствене позиције. Ипак, свако *тамо* је недостижно. Коначност егзила потврђена је препуштањем егзилантских судбина ходу космичких, хуманом далеких кретања.

Извори

Десница 2024: Владан Десница, *Зимско љетовање*, Београд: Вулкан издаваштво.

ЛИТЕРАТУРА

Брајовић 2007: Тихомир Брајовић, Облик празнине: културни идентитети и њихова наличја у *Зимском љетовању*, у: Јован Радуловић, Душан Иванић (ур.), *Књижевно дело Владана Деснице: зборник радова поводом 100-годишњице рођења*, Београд: Библиотека Града Београда, 87–117.

Јерговић 2025: Miljenko Jergović, Hitac veselnik, *Subotnja matineja*, jergovic.com/subotnja-matineja/vladan-desnica-hitac-veselnik/ 16. 8. 2025.

Јерков 2014: Александар Јерков, Поетичко изгнанство и немогуће бекство од себе, у: Драган Бошковић (ур.), *Егзил(анти): књижевност, култура, друштво*, Крагујевац: Филум, 9–26.

Константиновић 2025: Radomir Konstantinović, Vladan Desnica ili konačna forma, *Fenomeni*, fenomeni.me/vladan-desnica-zimsko-ljetovanje-rec-i-misao-402/ 17. 8. 2025.

Ловреновић 2025: Ivan Lovrenović, Veliki Vladan Desnica, *Ivan Lovrenović*, ivanlovrenovic.com/clanci/zapisi/veliki-vladan-desnica 16. 8. 2025.

Милошевић 1978: Никола Милошевић, *Зиданица на песку: књижевност и метафизика*, Београд: Слово љубве.

Саид 2008: Edvard Said, Razmišljanja o egzilu, Novi Sad: *Polja, časopis za književnost i teoriju*, 452, Novi Sad, 28–37.

Угрешић 2000: Dubravka Ugrešić, Pisati u egzilu, Beograd: *Reč, časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*, 60.6, Beograd, 97–108.

Tamara S. Tubić

THE EXILE IN VLADAN DESNICA'S NOVEL
THE WINTER SUMMER VACATION

Summary

Vladan Desnica's first novel *The Winter Summer Holiday* is recognized as the writer's important prose text. One of the key themes which, as will be shown, affects the narrative thread in this novel, is the issue of exile. The relation between the city and the countryside, which was regularly found in Desnica's novel, is actually recognized as the relation between

exiles and non-exiles. The fate of exiles is an important issue and its importance should be carefully noticed. The exile in the novel goes through several stages: first of all, the exiles leave the space of trauma, move and find another space for themselves – the space where they can go on with their existence. But finally, that new space, like any other, turns out to be a place of constant and open trauma that only confirms the finality of homelessness. The exiles form new illusions; when they realize that it's impossible for them to adapt, they try to break away, leave and run away but they are again faced with an endless exile. Writing the biography of an exile, *The Winter Summer Holiday* – 75 years after its publication, is one of the key places of modern literature.

Key words: Vladan Desnica, *The Winter Summer Holiday*, Zadar, exile, war, homelessness.